

ВЗАЄМОДІЯ ВИКЛАДАЧІВ І МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ЯК ЧИННИК СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАХИСНИКА КРАЇНИ

УДК 159.923.5:738.635

Дончак А.М.

Стаття посвячена взаємодію педагогів і курсантів вищого військового навчального закладу. Аналізуються питання виховання молоді як захисників країни. Це важливо особливо по відношенню до контингенту військового вищого навчального закладу.

Ключевые слова: студенты, преподаватели, защита страны.

Стаття присвячена взаємодії викладачів і курсантів вищого військового навчального закладу. Аналізуються питання виховання молоді як захисників Батьківщини. Це важливо особливо стосовно контингенту військового вищого навчального закладу.

Ключові слова: студенти, викладачі, захист країни.

The article is devoted to the interaction of teachers and students of higher military educational institution. Analyzes the issues of education of young people as defenders of the motherland. This is particularly important with respect to the contingent of military higher education institution.

Keywords: students, teachers, and protection of the country.

У сучасній вітчизняній військовій освіті однією з важливих проблем є розвиток особистості та професійне становлення майбутнього офіцера. Сьогодні підготовка військових фахівців стикається з безліччю проблем, серед яких недостатнє використання виховної роботи з використанням психологічних закономірностей та механізмів розвитку людини старшого юнацького віку.

Проблема взаємин педагога з тими, хто виховується і навчається, розглядається переважно в контексті дослідження різних аспектів педагогічного спілкування, яке було об'єктом дослідження як вітчизняних і зарубіжних (Г.Атвантер, О.О.Бодальов, В.В.Власенко, В.А.Кан-Калик, Я.Л.Коломінський, Н.В.Кузьміна, О.О.Леонтьєв, Х.І.Лійметс, А.А.Реан, Т.С.Яценко). В сфері взаємовідносин військового педагогічного процесу - це роботи О.В. Барабанщикова, Г.О.Ложкіна, В.Я.Подольяка, В.В. Ягупова та ін.

В останні десятиріччя, поряд із подальшим нагромадженням емпіричних даних, йде перегляд принципів і методів психологічного дослідження в ракурсі системно-діяльнісного підходу (Б.В.Ломов, А.В.Петровський), створення елементів цілісної теорії взаємин у спільній діяльності. Психологічні питання взаємодії викладача і військовослужбовця нашли своє розкриття в роботах О. В. - Барабанщикова, К.К.Платонова та С. С. Муцинова). Ефективними, на наш погляд, є методики дослідження різних аспектів взаємин педагогів і майбутніх офіцерів, які безпосередньо реалізують майбутніх офіцерів і викладачів в спеціально організованих творчих групах, спрямованих на розвиток мотивації захисту країни (Л.А.Снігур). Але психологічні особливості взаємодії наставників і майбутніх офіцерів в процесі формування їх як захисників країни не ставали предметом спеціального дослідження.

Тому метою нашого дослідження стала взаємодія між викладачем-наставником та курсантом/ студентом в процесі підготовки майбутніх офіцерів у ВВНЗ.

У психології під взаємодією розуміють процес безпосереднього або опосередкованого впливу суб'єктів один на одного, що породжує їх взаємну зумовленість і зв'язок [1, 2]. Взаємодія виступає як інтегруючий фактор, що сприяє утворенню структури. Особливістю взаємодії є її причинна обумовленість. Кожна з взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і, як наслідок, одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що обумовлює розвиток. Якщо в процесі взаємодії виявляється протиріччя, то воно виступає джерелом саморуху і саморозвитку. Взаємодія як матеріальний процес супроводжується передачею матерії, руху та інформації. Вона здійснюється з певною швидкістю у просторі, часі. Однак ці обмеження діють лише для безпосередньої взаємодії. Для опосередкованих форм взаємодії просторово-часових обмежень не існує.

Будь-яка дія є складовою певної діяльності. Це означає необхідність уваги до діяльнісного підходу. Провідна діяльність (О.М.Леонт'єв), що визначає основні новоутворення віку, є ознакою періодизації вікових етапів розвитку людини і забезпечує у собі розвиток мотиваційно-потребової сфери. Провідна діяльність покликана формувати новоутворення у психіці людини. У старшій юності такою діяльністю є навчально-професійна і вона опосередкована взаємодією наставника і курсанта – майбутнього офіцера.

Методика та організація дослідження. Взаємодія наставників (кураторів, викладачів, офіцерів) та студентів досліджувалось за допомогою спостереження тесту Дж. Келлі, психомалюнку, методу незакінчених речень, анкети та опитування.

Дослідженням було охоплено на різних етапах більше 107 майбутніх офіцерів факультету підготовки офіцерів запасу і майже 50 викладачів військового навчального закладу.

Майбутні офіцери знаходяться в статусно-рольовій залежності від викладачів, а тому при виявленні взаємних оцінних ставлень важливо запобігати появі упереджених суджень, «соціально очікуваних» відповідей. Ефективним і надійним у цьому аспекті, як показав наш досвід, є застосування тесту Рольових конструктів Дж. Келлі.

Відповідно до розробленої структури взаємин у системі «майбутній офіцер-викладач» на етапі констатуючого експерименту нами розв'язувалися такі дослідницькі завдання: 1) вивчення мотивації взаємодії і наявності потреби в них у викладачів і майбутніх офіцерів; 2) дослідження особливостей взаємних оцінних ставлень викладачів і майбутніх офіцерів у цілісному педагогічному процесі військового інституту; 3) вивчення динаміки та особливостей взаємин «викладач – майбутній офіцер» упродовж навчання майбутнього офіцера; 4) аналіз механізму впливу стосунків із викладачами на навчально-професійну діяльність і особистісне зростання майбутнього офіцера.

Результати дослідження взаємин викладачів і майбутніх офіцерів військового інституту дозволяють зробити такі висновки:

Цінність взаємин «викладач – майбутній офіцер» суттєво вища в майбутніх офіцерів, порівняно з викладачами. Винятком є тільки першокурсники, що пояснюється труднощами адаптаційного періоду першокурсників, які є для них важливішими порівняно з проблемою взаємодії із викладачами. Спостерігається стійка тенденція до зростання значущості для майбутніх офіцерів взаємодії із викладачами впродовж навчання.

Особливо великий вплив у цьому процесі військового стажування, де майбутні офіцери самостійно моделюють взаємини з вихованцями, що сприяє активізації соціальної рефлексії.

Переважає більшість викладачів (80%) мають потребу в стосунках із майбутніми офіцерами в позанавчальний час, однак це не підтримується більшістю майбутніх офіцерів. Майбутні офіцери, при цьому, сподіваються на рівноправність стосунків, поважання почуття особистісної гідності, врахування особистісно-професійного зростання з боку наставників.

Упродовж навчання майбутніх офіцерів у вищому військовому навчальному закладі змінюються критерії взаємних оцінних ставлень у стосунках із викладачами.

Першокурсники вважають цілком прийнятною для себе позицію підпорядкування в таких взаєминах або, навпаки, демонструють ідеалізоване їх розуміння («спілкування як із друзями» тощо). Старшокурсники надають перевагу взаєминам, які розгортаються в спільній навчально-професійній діяльності, що передбачає діалогову форму взаємодії, взаєморозуміння, взаємоповагу й взаємопідтримку. *Старшокурсники* орієнтуються переважно на позитивну очікувану оцінку викладачем стосунків із ними, колегіальний характер взаємовідносин з наставниками. Першокурсникам важче передбачити оцінку викладача, про це свідчить 27% невизначених (нейтральних) очікуваних оцінок (серед старшокурсників таких лише 10%). Разом із тим, у старшокурсників більше нейтральних самооцінок взаємин із викладачами (відповідно 15% і 8%), самооцінка ж майбутніх офіцерів молодших курсів більш категорична. Виявлено статистично значимий ($p=0,01$) взаємозв'язок між самооцінкою та очікуваною оцінкою взаємин «майбутній офіцер-викладач» як для старшокурсників ($r = +0,4$), так і для курсантів молодших курсів ($r = +0,7$), що підтверджує соціальну зумовленість самооцінки та її вплив на соціально-перцептивні процеси. Як бачимо, для майбутніх офіцерів ситуація взаємин із викладачами є складною. Лише 10% із них сприймають їх як гармонійні (комфортні), як такі, що не викликають ніяких труднощів. Існує позиція «взаємозвинування» обох суб'єктів: більшість майбутніх офіцерів переконані, що труднощі у взаєминах породжуються викладачами; водночас лише 24% викладачів усвідомлюють їх наявність, а 70% із них усю провину «покладають» на майбутніх офіцерів.

Ефективність її впливу залежить від того, хто скеровує цей процес навчально-професійної діяльності. Отож, значення особистості провідника навчально-професійної діяльності звертає увагу на необхідність застосування особистісно-діяльнісного підходу, при якому головним у процесі розвитку визначається особистість того, хто навчає, і особистість того, хто навчається. При цьому постає питання про статус наставника і зміст цього поняття. Наставник - той, хто дає поради, навчає; радник, функції якого містять у собі позиції та ролі учителя (викладача навчального предмета) та вихователя (людина, яка прищеплює їм навички і правила поведінки, певні погляди, спрямовує поведінку в певному напрямі, є авторитетом у якій-небудь галузі, яка впливає на інших, передає свій досвід, знання, служить для них прикладом [3]).

Аналіз результатів констатуючого експерименту підтвердив також основні тенденції зростання рівня самоактуалізації курсантів від першого по випускний курс.

Аналіз результатів показав, що найбільш яскраво вираженим фактором самоактуалізації у курсантів, що зазнав досить сильні позитивні зміни, є орієнтація в часі. За даним показником змінився і рівень самоактуалізації з низького - на середній. Це говорить про те, що в процесі підготовки за фахом курсанти навчаються в достатній мірі визначати реальність змісту ситуацій взаємодії, у них формується адекватне ставлення до минулого, сьогодення та майбуття.

Зміна показника за фактором «самоповага» також мала позитивну динаміку, процес навчання і виховання курсантів сприяв зростанню майже в два рази, вміння знаходити в собі достоїнства і пишатися ними збільшилася з низького - на середній рівень. Показник «креативності» займає за рангом третє місце, але за роки підготовки у військовому інституті виріс майже в два рази. Це свідчить про те, що в освітньому процесі у військовому ВНЗ для курсантів створено такі психолого-педагогічні умови, які сприяють розвитку їх креативності та спрямованості особистості на творчу навчальну діяльність. Загальний інтегральний показник процесу самоактуалізації говорить про характер особистісних змін та прособистісному зростанні курсантів за період, навчання у військовому ВНЗ.

Замість взаємодії на основі допомоги була застосована «взаємодія на підставі сприяння», що було спрямовано на підвищення суб'єктності тих, хто навчається.

Результати формувального експерименту дали підстави для наступних висновків: 1. Розвитку процесу самоактуалізації курсантів сприяє особистісно-орієнтований та системно-діяльнісний підходи, тим самим і їх особистісному розвитку та формуванню у них професійної компетентності. 2. В умовах виховної системи значно позбавленої стереотипів, відбувається підвищення рівня самоактуалізації особистості курсантів. 3. Для подальшого розвитку та прискорення самоактуалізації курсантів, розкриття їхніх потенційних особистісних та професійних здібностей необхідно проведення моніторингового дослідження, на підставі якого повинні розроблятися рекомендації, спрямовані на створення таких психолого-педагогічних умов та комплексної системи виховних заходів, які дозволили б розширити особистісні можливості курсантів в їх самовдосконаленні та самоорганізації.

Взаємини викладачів і майбутніх офіцерів як особливий психологічний феномен і важлива складова цілісного військового процесу вищого навчального закладу характеризуються особливістю змісту та динаміки, механізмами впливу на становлення особистості майбутнього офіцера, його професійне зростання. Під взаєминами «викладач-майбутній офіцер» ми розуміємо цілеспрямовану взаємодію суб'єктів військового процесу, яка детермінована метою й завданнями спільної навчально-професійної діяльності, визначається як загальними психологічними механізмами, так і чітко визначеними соціально-рольовими функціями партнерів, особливостями й закономірностями військового спілкування в умовах вищого військового навчального закладу.

Взаємини викладачів і майбутніх офіцерів військового навчального закладу становлять собою динамічну систему, компонентами якої є:

- 1) мотиваційний (інтерес до партнера й потреба в стосунках із ним);
- 2) когнітивний (сприйняття й оцінка іншого; рефлексія стосунків і усвідомлення їх труднощів; уявлення про оптимальні взаємини);

3) емоційний (задоволеність стосунками, які склалися; взаємні оцінні ставлення партнерів; відчуття психологічної захищеності, комфортності чи напруженості, тривожності);

4) поведінковий (тип взаємин і стиль спілкування; спосіб поведінки в конфліктній ситуації; засоби коригування взаємин і взаємовпливу).

Вони можуть діагностуватися за емпіричними показниками (об'єми діяльності спільної взаємодії, задоволеності взаємодією, ступенем ідентифікації та соціальної рефлексії і класифікуватися як гармонійні (високого рівня розвитку), середнього рівня, низького рівня і деструктивні (дисгармонійні).

Особливістю динаміки взаємин «викладачі – майбутній офіцери» є висока індивідуальна варіативність і статусно-рольова відмінність. Вони посідають різне місце в системі цінностей викладача й майбутнього офіцера (викладачі надають їм більшого значення у військово-педагогічному процесі, тоді як для майбутніх офіцерів вони мають більшу особистісну значущість і через це викликають сильніше переживання). Ця тенденція посилюється від першого до випускного курсів, при цьому потреба викладачів у розширенні та поглибленні стосунків часто не підтримується майбутніми офіцерами через їх формальність (а іноді панібратство, як порушення дистанції спілкування), жорстку регламентацію навчальними цілями й завданнями.

Спостерігається динаміка когнітивного компоненту взаємин «викладач – майбутній офіцер», розвиток якого залежить від міри залучення викладачів і майбутніх офіцерів до спільної навчально-професійної діяльності. Найбільше повні й правильні уявлення один про одного, адекватна оцінка стосунків формуються в умовах творчого ділового співробітництва і колегіальності. Ступінь задоволеності взаєминами залежить від рівня ідентифікації з партнером, міри узгодженості «Я-концепції» з уявленнями майбутнього офіцера про викладача та оцінкою його діяльності. Динаміка поведінкового компоненту взаємин залежить від рівня їх розвитку. Гармонійні стосунки з викладачем стимулюють пізнавальну активність і інтелектуальну ініціативу майбутніх офіцерів на заняттях; підвищують інтерес до професійного навчання; сприяють формуванню професійної спрямованості майбутніх офіцерів, зміцнюють їх зацікавленість педагогічною діяльністю; сприяють виробленню й трансформації власної моделі поведінки в професійній сфері; підвищують формуючий вплив військового стажування. Натомість, деструктивні (дисгармонійні) взаємини – можливе джерело підвищення особистісної тривожності майбутнього офіцера, ситуативний рівень якої залежить від того, як він оцінює свої стосунки з викладачем.

Одним з психологічних механізмів впливу стосунків «викладач – майбутній офіцер» на особистість майбутнього офіцера є ідентифікація його з викладачем. Це допомагає йому набути професійної ідентичності, зміцнити спрямованість на громадянську орієнтацію захисту країни, скоригувати «Образ - Я», підвищити професійну самооцінку, засвоїти професійно-рольові цінності та узгодити їх зі структурою власного «Я». Особливо важливе значення взаємин майбутніх офіцерів з викладачами для формування гуманістичних орієнтацій й способів поведінки, зокрема альтруїстичних почуттів і ставлення до захисту країни, має відчуття власної гідності та прийняття самоцінності іншої людини, оптимізм та співчуття, розуміння партнера по взаємодії, здатності відгукнутися на його проблеми й радість та бути готовим надати своєчасну підтримку.

Взаємини в системі «майбутній офіцер-викладач» залежать від загального психологічного клімату у військовому навчальному закладі, організації цілісного військово-педагогічного процесу в ньому на основі включення всіх її суб'єктів у спільну навчально-професійну діяльність. Важливе значення при цьому мають настанови викладачів і майбутніх офіцерів стосовно один одного. У процесі дослідно-формуальної роботи виявлено психолого-педагогічні умови, які позитивно позначаються на становленні й розвитку взаємодії викладачів і майбутніх офіцерів:

1) діагностування динаміки стосунків «викладач – майбутній офіцер» упродовж усього періоду навчання з метою їх корекції та поглиблення;

2) врахування особливостей раннього старшого віку й специфіки організації навчально-виховного процесу у військовому інституті;

3) включення викладачів і майбутніх офіцерів у спільну навчально-професійну діяльність шляхом запровадження активних методів діалогічного навчання;

4) проведення цілеспрямованої психокорекційної та психоконсультаційної роботи з викладачами й майбутніми офіцерами щодо підвищення їх психологічної культури та розвитку соціально-психологічних умінь.

Про ефективність розробленої системи роботи з реалізації комплексу умов оптимізації взаємин «викладач – майбутній офіцер» свідчать такі дані: у майбутніх офіцерів і викладачів підвищився рівень задоволеності взаєминами між собою; в розумінні чинників труднощів у стосунках спостерігається перехід із позиції «взаємозвинувачення» до позиції «взаємовідповідальності»; змінився характер уявлень про оптимальні стосунки та зміцнів оптимістичний прогноз щодо можливості їх становлення й розгортання в умовах військового навчального закладу; помітним стало зростання пізнавальної активності майбутніх офіцерів на заняттях, прояв дієвого інтересу до проблем педагогічної діяльності та пошуку шляхів їх розв'язання, професійно-педагогічна спрямованість для багатьох постає як внутрішня мотивація навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Це позитивно позначилося на становленні особистості майбутнього офіцера: спостерігається тенденція до зростання показників самоактуалізації особистості, особливо за базисною шкалою «внутрішня і зовнішня підтримка», а також показниками «контактність», «погляд на природу людини», «сінергійність», «самоприйняття», «пізнавальні потреби». Когнітивний зміст «Образу-Я» майбутніх офіцерів збагатився професійно-рольовими настановами; посилилась професійно-педагогічна ідентифікація, що сприяє набуттю майбутнім офіцером професійної ідентичності; знизився рівень реактивної тривожності майбутніх офіцерів у ситуації взаємодії з викладачами; підвищилися показники інтегрального самоставлення й самоповаги, очікування на позитивну соціальну оцінку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми взаємин викладачів і майбутніх офіцерів – курсантів та студентів вищого військового навчального закладу. Подальшого наукового аналізу потребують шляхи поглиблення цих стосунків на змістовно-діагностичній основі; розроблення ефективних методик їх оперативної діагностики; виявлення механізмів впливу взаємин у вищого військового навчального закладі на формування оптимального спілкування майбутнього офіцера і викладача-наставника.

Література:

1. Иванова С.П. Педагогическая деятельность как процесс гуманистически-ориентированного полисубъектного взаимодействия в современной социально-образовательной среде /Светлана Павловна Иванова /Псковской государственной педагогический институт им.С.М.Кирова, 19.00.07. - педагогическая психология. 2000. - 38 с.

2. Микитюк Г. Психологічна компетенція викладача як чинник гуманізації педагогічної освіти/Галина Юріївна Микитюк //Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – Вип. 3. – Львів: Львівський національний університет імені І.Франка, 2001. – С. 492-497.

3. Електронний ресурс: Наставник [www.slovnuk.net] .

ДОСВІД ВІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ

УДК 378.1

Коростіанець Т.П.

Стаття присвячена проблемі переходу в навчальних закладах від традиційної освіти до системи вільної освіти.

Ключові слова: вільна освіта, вільний простір, самовизначення, самоврядування, індивідуалізація освіти.

Статья посвящена проблеме перехода в учебных заведениях от традиционного образования к системе свободного образования.

Ключевые слова: свободное образование, свободное пространство, самоопределение, самоуправление, индивидуализация образования.

The article is devoted a transition problem in educational establishments from traditional education to the system of free education.

Keywords: free education, free space, self-determination, self-government, individualization of education.

Актуальність дослідження Ідея розробки індивідуальних освітніх траєкторій в Україні кінця ХХ ст відродилася в результаті актуалізації цінностей вільного виховання і звернення педагогів до досвіду різних освітніх установ, що реалізують в тій або іншій мірі принципи педагогіки свободи. Активізувалося звернення педагогічного співтовариства України до теоретичної спадщини і досвіду Дж. Дьюї, Л. Н. Толстого, С. Т. Шацького, А. В. Зеленко, К. Н. Вентцеля, С. І. Гессена, С. Френе, Я. Корчака і других прибічників вільного виховання і відкритих вільних шкіл.

Мета статті: обґрунтувати необхідність організації освітнього простору відкритих вільних шкіл, а також установ, в яких зароджувалися елементи індивідуалізації освіти,

Аналіз літератури дозволяє вивчити елементи організації навчально-виховного процесу і досвід організації освітнього простору відкритих вільних шкіл, а також установ, в яких зароджувалися елементи індивідуалізації освіти, в т.ч. стратегія індивідуальних освітніх траєкторій. Це переконує, що моделі вільної освіти теоретично обґрунтовані і узгоджуються в опорі на індивідуальний і соціальний